

УДК 314.18:94(47+57)(477)''1941/1945''

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЮДСЬКИХ ВТРАТ ВОРОГУЮЧИХ СТОРІН ТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Лавер О. Г. (Ужгород)

В статті вивчаються питання військових втрат Радянського Союзу, Німеччини та їх союзників у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. Також розглядаються втрати цивільного населення СРСР та українського народу у цій війні.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, загальні втрати населення, військові втрати.

Частина перша

В 2012 році минає 67 років з дня закінчення Другої світової війни, але до цього часу достовірна кількість загиблих у цій війні є невідомою.

Цифри втрат називаються різні. Так, відомий радянський демограф Б.Ц. Урланіс в середині 50-х років минулого століття вважав, що в роки Другої світової війни загинуло понад 30 мільйонів чоловік (як військових, так і цивільних громадян), а цифру 50-60 млн. загиблих вважав сильно перебільшеною [1, с.403]. Через 10 років вчені Східної Німеччини (колишня НДР) визначили загальну кількість загиблих у 32 млн. чоловік, в тому числі втрати СРСР склали 20 млн.

чоловік, з них 8 млн. загиблих втратила Червона Армія [2, с.138]. Книга рекордів Гінесса (вона фіксує також і сумні рекорди), видана на початку 90-х років, визначила людські втрати в роки Другої світової війни у 54,8 млн. чоловік, в тому числі 25 млн. загиблих склали радянські втрати [3, с. 210]. В дослідженні В. Ерліхмана, яке побачило світ у 2004 році, людські втрати визначені у 61,778 млн. загиблих [4, с.171], а у виданні 2005 року [5, с. 567] було нараховано 62 млн. загиблих, в тому числі 27 млн. склали радянські втрати. Тижневик «Аргументы и факты» в 2007 році говорив вже про понад 70 млн. загиблих [6]. Існують і більш високі оцінки людських втрат.

Так, за підрахунками Б. Соколова [7, с.1,340] загальні втрати в роки Другої світової війни склали 82 млн. чоловік, в тому числі радянські втрати – більше половини цієї цифри. В монографії [8] ним наведена детальна розкладка людських втрат країн, які брали участь у Другій світовій війні. Наші оцінки людських втрат ще вищі – 90,261 млн. чоловік, в тому числі втрати СРСР – 31,5 млн. загиблих [9, с.57, 179]. Додамо, що президент Російської Федерації Д. Медведев 17 листопада 2011 року кількість загиблих радянських громадян у роки Великої Вітчизняної війни оцінив величиною «почти 30 млн. человек» [48].

Зазначений вище різнобій даних про людські втрати у роки Другої світової війни зумовлений двома обставинами:

1. До цього часу, незважаючи на видану російськими військовими істориками монографію [10], та інші публікації в цьому напрямі, як військові втрати так і втрати цивільного населення СРСР остаточно не визначені;

2. Остаточно не визначені втрати цивільного населення країн Азії (в першу чергу Китаю), якими також прокотився смерч Другої світової війни.

Пропонована стаття присвячена уточненню втрат СРСР та його противників, а також українського народу в роки Великої Вітчизняної війни, причому вивчаються як військові втрати, так і втрати цивільного населення.

Одним з головних питань підведення підсумків будь-якої війни є питання втрат ворогуючих сторін у цій війні, оскільки воно відображає якість «бойової роботи» збройних сил. В роки війни обговорення власних втрат в СРСР було суворо заборонено, а ті, хто наслідивався про це говорити, піддавалися, незважаючи на посади і звання, суворим репресіям. Так, генерал-лейтенант С.А.Калінін, який командував армією, одержав 25 років таборів за те, що мав необережність записати у своєму щоденнику, що Верховне Головнокомандування «...не заботится о сохранении людских резервов и допускает в отдельных операциях большие потери», а генерал-майор авіації А.А. Туржанський у 1942 році одержав «всього-навсього» 12 років таборів за те, що вважав, що повідомлення Совінформбюро «предназначены для успокоения масс и не соответствуют действительности, так как преуменьшают наши потери и преувеличивают потери противника» [7, с.361]. Надалі, аж до кінця 80-х років, питання втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни (або, як її ще називають

радянсько-німецької війни) в СРСР не піднімалося і наукові дискусії на цю тему не проводилися. Згадуваний вище Б.Ц.Урланіс у своїй монографії [1] проаналізував втрати збройних сил держав Європи у всіх війнах упродовж 1700–1945 років, але від аналізу втрат Збройних Сил СРСР у роки радянсько-німецької війни ухилився. Разом з тим, як відмічається в [11], у французькому перекладі своєї книги він прямо писав, що втрати Червоної Армії в роки війни перевищили 10 млн. вбитих та померлих від ран. Дискусія на тему втрат збройних сил та населення СРСР в роки Великої Вітчизняної війни, яка почалась наприкінці 1980-х років, не вщуає й досі.

Встановити точну кількість загиблих навіть у війнах невисокої інтенсивності є справою непростою. Завдання стає набагато складнішим, якщо у війнах, на зразок Великої Вітчизняної, рахунок йде навіть не на мільйони, а на десятки мільйонів загиблих. Тому для встановлення максимально точних втрат є необхідним всезагальний аналіз первинного актового матеріалу про втрати як Червоної Армії, так і мирного населення СРСР.

Такий аналіз, як в колишньому СРСР, так і в теперішній Росії, де зберігається величезна більшість військових архівів, не проводився [7, с.309]. Більше того, Центральний архів президента Росії також недоступний для дослідників [12, с.106]. Ще важчим завданням є визначення втрат України в цій війні, оскільки втрати українського народу, за справедливим зауваженням С.В. Кульчицького, завжди розчинялися в загальносоюзних втратах [13]. Отже, можна говорити тільки про наближені оцінки втрат. В зв'язку з цим пропонується стаття аж ніяк не претендує на закриття проблеми обчислення втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки Великої Вітчизняної війни. Навпаки, метою статті є зібрання «під один дах» відомих до цього часу статистичних даних про втрати та встановлення на базі їх аналізу найбільш достовірної цифри втрат ворогуючих сторін та українського народу в роки радянсько-німецької війни. Ця цифра втрат в результаті подальших досліджень може бути уточнена.

Проте, перш ніж вести мову про кількісні оцінки втрат, необхідно дати відповідь на запитання: а чому саме в роки радянсько-німецької війни втрати збройних сил СРСР та цивільного населення, були такими величезними? Адже ні до цієї війни, ні після неї, нічого подібного не спостерігалось.

І. Бойова підготовка та рівень озброєння Червоної Армії напередодні війни.

Про динаміку чисельності Червоної Армії та рівень її озброєнь можна скласти уяву на основі нижченаведеної таблиці [14, с. 57; 15, с.36-37].

Розвиток Червоної Армії в 1930 – 1941 рр.

Таблиця 1.

Назва	Роки			
	1.01.1930	1.01.1934	1.01.1939	22.06.1941
Особовий склад	631.000	1.033.570	1.931.962	5.774.211
Літаки	1.149	4.354	10.362	24.488
Танки і танкетки	92 (у 1928 р.)	7.574	21.110	25.786

Окрім літаків і танків, особливою увагою сталінського керівництва користувалася артилерія. Згідно [16, с. 79] розвиток артилерії в СРСР був таким: тільки у 1938 році було виготовлено 12,3 тис. гармат та 12,4 млн. штук снарядів до них, у 1939 році – відповідно 17,3 тис. та 11,2 млн., а в 1940 році – 15 тис. гармат та 14 млн. снарядів різних калібрів. Усього за три роки – 45,6 тис. нових гармат та близько 38 млн. снарядів. І це без урахування нових мінометів та мін до них. За даними М. Мельтюхова [15, с. 37], на 22.06.1941 року на озброєнні Червоної Армії було 117.581 гармат і мінометів. Але і це все, образно кажучи, не було «кінцем поеми». За даними, які наводить І.Буніч [16, с. 577], до 1 липня 1941 року на озброєнні Червоної Армії вже мало бути близько 37 тис. танків та 32.628 літаків.

Відмінним був зв'язок у Червоній Армії. Згідно [17, с. 142], в Червоній Армії було 343.241 км. телефонного та 28.147 км. телеграфного кабеля. Цією кількістю дроту можна було обмотати Землю по екватору 9 разів. Телефонних апаратів всіх типів нараховувалось 252.376 штук – в середньому по 800 штук на одну дивізію [17, с. 142]. Дослідник Г. Герасимов, проаналізувавши більше 30 показників матеріального забезпечення Червоної Армії в передвоєнний період, прийшов до висновку, що по основних видах техніки, боеприпасів та запасів матеріальних засобів Червона Армія була забезпечена не гірше, ніж в період переможних операцій 1944-1945 років [18, с.497].

Зброї було виготовлено набагато більше, ніж того вимагала оборона країни. Наприклад, у 1938 році Генштаб Червоної Армії розробив план її розгортання, причому розробники виходили з найгіршого для СРСР варіанту – війни на два фронти. На сході – проти Японії, а на заході – проти військового блоку держав (Італія, Польща, Румунія, Фінляндія, країни Прибалтики) на чолі з Німеччиною. Згідно аналізу, проведеного радянським Генштабом виявилось [16, с. 262; 19, с. 100], що всі противники СРСР разом узяті могли виставити на обох фронтах 13.077 гармат і мінометів, 5.775 літаків та 7.980 танків. І це в той час, коли тільки в 1938 році Радянський Союз виробив понад 12 тис. гармат, понад 5 тис. літаків, а виробництво танків ще в 1933 році досягло 3.770 одиниць – більше половини світового виробництва [19, с.100].

Проте величезні запаси зброї нічого не варті без належної бойової підготовки військ. Результати воєн і конфліктів 1939-1940 років, незважаючи на важку війну з Фінляндією, вселяли оптимізм для радянського керівництва: кількість «республік-сестер» збільшилася до 16-ти, а отже відомий постулат маршала Ворошилова, висунутий ним в 1935 році про те, що Червона Армія буде воювати малою кров'ю і на чужій території вважався єдино правильним. Сумнівів у боєздатності Червоної Армії у радянського керівництва не було, а тому новий, 1941 рік зустрічався з оптимізмом, що знайшло своє відображення на сторінках газети «Правда» за 1 січня 1941 року у вигляді великого вірша, з якого наведемо тільки чотири дуже характерні рядки:

...Наш каждый год победа и борьба,
За уголь, за размах металлургии!
А может быть к 16-ти гербам
Ещё гербы прибавятся другие...

Отже, радянське керівництво і в 1941 році мало намір робити те, що воно робило в 1939-1940 роках, а саме збільшувати територію СРСР. Ще в липні 1940 року нарком зовнішніх справ СРСР В. Молотов у розмові з міністром іноземних справ Литви В. Креве-Міцквічусом заявив: «Сейчас мы убеждены более, чем когда-либо ещё, что гениальный Ленин не ошибался, уверяя нас, что вторая мировая война позволит нам завоевать власть во всей Европе, как первая мировая война позволила захватить власть в России...» [18, с.421-422]. Але в 1941 році на заході СРСР залишалася Німеччина.

Чи знало радянське керівництво про план «Барбаросса» нападу Німеччини на Радянський Союз? Так, знало. Колишній міністр оборони СРСР маршал А. Гречко ще в 1966 році заявив, що «...через 11 дней после принятия Гитлером окончательного плана войны против Советского Союза (18 декабря 1940 года) этот факт и основные данные решения германского командования стали известны нашим разведывательным органам» [20]. В монографіях [18, с.295-324] та [21, глава 13] детально описано чому радянське керівництво не вірило в можливість нападу Німеччини на СРСР. Переказ цих положень не є тематикою пропонованої статті, але все ж на деякі моменти хочеться звернути увагу. В 1941 році йшла війна Німеччини проти Великобританії на морі і в повітрі, а тому радянське керівництво

тво припускало, що Гітлер, не почне війну проти СРСР, не закінчивши війну з Великобританією. Інакше, як в роки Першої світової війни, Німеччина одержувала війну на два фронти з наперед відомим програшним кінцем. Радянському керівництву було також відомо і про угруповання вермахту на території окупованої Польщі («генерал-губернаторство»), але офіційні особи в Берліні неодноразово запевняли, що це угруповання готується для висадки на Британські острови. І в [18, с.301] і в [21, с.295] прямо говориться про те, що радянське керівництво виходило з ідеї затяжної війни, і не вірило в можливість німецького «бліцкригу» проти СРСР. Якщо перекласти це положення на зрозумілу мову, то радянське керівництво виходило з того, що для війни проти СРСР потрібна серйозна підготовка, яка би включала пошиття зимового одягу для солдатів вермахту (як мінімум 6 млн. баранячих кожухів), виробництво танків з широкими гусеницями, масове виробництво лиж та лижного спорядження, зимового пального і мастил для танків, автомашин та зброї і т.д. [22, с.368]. Радянська розвідка за цим всім уважно стежила і ніяких ознак серйозної підготовки Німеччини до війни проти СРСР не знаходила. Колишній радянський розвідник Віктор Суворов (Богдан Різун), який втік у Великобританію, згадував [22, с.366], що в Академії ГРУ в Москві, де він вчився, їм пояснювали 8 способів, за допомогою яких перевіряли добути

плани Гітлера. Так от всі 8 способів дали негативну відповідь: Німеччина до війни проти СРСР не готова, а добути плани – явна дезінформація. Тобто, аж до 22 червня 1941 року радянське керівництво точно не знало: план «Барбаросса» - це дійсний план війни, чи підроблений папірець, і не вірило, що в умовах війни з Великобританією Гітлер наважиться на авантюру.

З іншого боку, якщо Німеччина мала тільки один план «Барбаросса» (директива на розробку плану дана 21 липня 1940 року, остаточне затвердження – 18 грудня 1940 року) [23, с.77], то Генштаб Червоної Армії розробку плану на випадок війни з Німеччиною почав ще з жовтня 1939 року, причому упродовж 1940-1941 років було розроблено, як мінімум, чотири варіанти оперативного плану Червоної Армії, зміст яких свідчить тільки про підготовку наступальних дій радянських військ [18, с.497-498].

Стосовно переходу в наступ Червоної Армії існують такі дати: В. Суворов називає датою наступу 6 липня 1941 року [24, с.333], до цієї ж дати схиляється Б. Соколов [7, с.60]. М. Мельтюхов називає дату 15 липня 1941 року [18, с.499] як нижню межу термінів можливого нападу СРСР на Німеччину (операція «Гроза»).

Станом на 22.06.1941 року, за даними М.Мельтюхова, протистоячі угруповання були такими [15, с.39]:

Співвідношення сил на Західному театрі бойових дій на 22.06.1941 року

Таблиця 2

	Червона Армія	Німеччина і союзники	Співвідношення
Дивізії	190	166	1,1:1
Особовий склад	3.262.851	4.329.500	1:1,3
Гармати та міномети	59.787	42.601	1,4:1
Танки та штурмові гармати	15.687	4.364	3,6:1
Літаки	10.743	4.795	2,2:1

Додамо, що в радянські часи (порівняйте з даними таблиці) говорилося тільки про 1.475 танків та 1.540 літаків нових типів, та ще про 37,5 тис. гармат та мінометів, які перебували на озброєнні Червоної Армії [23, с.11]. Про решту озброєнь говорити «забували». З іншого боку, Б.Соколов вважає кількість німецької техніки завищеною. За його даними, вермахт насправді мав лише 3.350 танків та штурмових гармат та 3.583 літаки [7, с.74]. Стосовно Червоної Армії, то після завершення мобілізаційного розгортання на основі плану МП-41, вона мала налічувати 8,9 млн. чоловік особового складу, мала мати 106,7 тис. гармат та мінометів, до 37 тис. танків, 22,2 тис. бойових літаків, а також 10,7 тис. броневих автомобілів, 91 тис. тракторів, та 595 тис. автомашин [18, с.392]. Радянські збройні сили були на

той час найбільшою армією в світі і багаторазово перевищували збройні сили Німеччини.

Окрім кількісного моменту, слід ще проаналізувати та порівняти якість підготовки особового складу збройних сил СРСР та Німеччини. Б. Соколов, посилаючись на результати досліджень новосибірських істориків К. Калашникова, В. Феськова та ін., наводить такі дані [7, с. 66-69]. За досвідом планування і проведення операцій вермахт переважав Червону Армію у вищій командній ланці вдвічі, а в середній та молодшій ланці – втричі. Рівень оперативно-стратегічної та тактичної підготовки у вищій ланці був рівним, але в середній та молодших ланках перевага була в два, а то і в три рази на користь вермахту. По якості танків радянська перевага вважається двократною по середніх та легких танках, і абсолютною – по важких (таких танків у німців тоді

просто не було). Зате по якості підготовки танкістів та рівню ремонту, евакуації та техобслуговуванню танків вермахт перевищував Червону Армію втричі. Бойова підготовка радянської піхоти оцінюється в два рази нижче, ніж у вермахті, зате як по якості артилерії, так і в підготовці артилеристів Червона Армія мала перевагу в 2–3 рази. За якістю підготовки льотчиків, Люфтваффе перевищувала радянські ВПС в 2–3 рази.

Погнавшись за великою кількістю бойової техніки, радянське керівництво змушене було жертвувати якістю бойової підготовки. Так, радянські танкісти одержували практику водіння танків в межах 5–10 годин, в той час, як для впевненого керування «товстошкірою» машиною потрібно, як мінімум, 25 мотогодин [7, с.62, 120]. Пілоти Люфтваффе йшли в бій тільки тоді, коли мали не менше 450 годин льотної підготовки, в той час, як льотна підготовка радянських льотчиків складала 30–180 годин [7, с.117; 15, с.56], причому обсяг льотної підготовки в межах 30 годин зустрічався частіше, ніж в межах 180 годин [7, с.62, 117].

Велику роль відігравали бойові традиції. У Другу Світову війну вермахт вступив, маючи в кожному батальйоні по 5–6 офіцерів, які брали участь у Першій світовій війні [7, с.5]. Тобто більшість командирів дивізій вермахту в роки Першої світової війни командували полками, полкові командири – батальйонами і т.д. В Червоній Армії цього не було, оскільки царське офіцерство було значною мірою винищене в роки Першої світової та громадянської воєн і добите репресіями 30-х років. Згідно з [7, с.5] до 1941 року в радянській дивізії нараховувалося 4–5 офіцерів з бойовим досвідом Першої Світової війни – менше, ніж їх було тоді в німецькому батальйоні.

Отже, кадрова Червона Армія переважала вермахт за чисельністю, за якістю і кількістю бойової техніки, а вермахт вказані недоліки компенсував кращою якістю особового складу та рівнем експлуатації бойової техніки.

Велику роль грав також бойовий дух. Після перемог 1939–1940 років у бійців та командирів вермахту він був дуже високий, а німецький генералітет у 1941 році розраховував на ще один переможний бліцкриг. Якщо говорити про тоді-

шніх червоноармійців, то в першу чергу слід мати на увазі статки сімей, з яких вони походили, а також зважити на те, що високий рівень озброєнь та військової промисловості досягався, серед іншого, за рахунок надзвичайно низького рівня життя радянських людей. Наприклад, за перших три роки третьої п'ятирічки витрати на оборону склали 26,4% всіх бюджетних асигнувань, в 1940 році – 32,6%, а в 1941 році на оборону планувалось витратити 43,4% державного бюджету. Для порівняння, в 1938/1939 фінансовому році Німеччина та Великобританія витратили на озброєння тільки 15% свого бюджету [25, с.145].

Але це все – на рівні загальнодержавних показників. Стосовно життя рядових громадян, то, наприклад, «заможне колгоспне життя» напередодні війни виглядало так [26]: за один трудодень колгоспник одержував 1 карбованець, 2 трудодні за день він не міг виробити навіть теоретично. Зате щорічні податки були такими: за будинок – 20 крб., обов'язкова страховка (від пожежі і т.д.) – 10 крб., за корову – 5 кг м'яса або 30 крб., а також 100 літрів молока, або 5 крб., за поросля – 1 кг м'яса або 5 крб., за 0,5 га присадбної ділянки – 100 крб., примусова підписка на «добровільний» займ – 25-50 крб., і т.д. Попри всі славослов'я на адресу пролетаріату життя робітників не було набагато кращим. При тижневому (скоріш за все завищеному) заробітку в 100-125 крб., костюм коштував – 1.400 крб., пара взуття – 360 крб., кілограм масла – 24 крб. [27, с.284]. І після цього робітники і селяни йшли служити в Червону Армію. Додамо, що з 3,263 млн. військовослужбовців Червоної Армії, зосереджених у західних військових округах, 1,5 млн. або 46% склали мобілізовані мешканці приєднаних до СРСР у 1939–1940 рр. територій [28, с.291], і які не горіли особливим бажанням захищати сталінський режим.

Досить вдало вказану ситуацію описав дослідник А.В. Шубін: «...с Запада на Восток с большой скоростью двигалось плотное тело. С Востока не торопясь выдвигалась более массивная, но более рыхлая глыба, масса которой нарастала, но недостаточно быстрыми темпами» [15, с.39].

II. Катастрофа 1941 року та її наслідки

В умовах, коли обидві ворожі угруповання планували розв'язувати бойові задачі наступом (вермахт – 22 червня, Червона Армія – 6-15 липня 1941 року, операція «Гроза»), випереджуваль-

ний напад вермахту мав для Червоної Армії катастрофічні наслідки. Вже на 10 липня 1941 року втрати ворогуючих сторін, за даними М. Мельтюхова, були такими [18, с.512]:

Втрати Червоної Армії і вермахту на 10 липня 1941 року

Таблиця 3

Назва	Червона Армія	Вермахт
Особовий склад (вбиті, поранені, полонені і т.д.)	815.700	79.058
Гармати і міномети	21.500	1.061
Танки	11.783	350
Літаки	4.013	826

Оскільки Червона армія готувалася до наступу, не були своєчасно проведені оборонні заходи: не були підготовлені до вибухів мости і залізниці, були ліквідовані секретні партизанські бази та розформовані партизанські загони, стала небоєготовою оборонна «лінія Сталіна», була розформована Дніпровська річна флотилія, яка унеможливила перехід німців на лівий берег Дніпра. Все це призвело до того, що темпи просування вермахту на Схід були дуже високими. Так, наприклад, танкісти генерала Манштейна пройшли за 4 дні 255 км, а танкісти генерала Рейнгардта за 5 днів – 265 км [28, с.286]. На Західній Україні група армій «Південь» до 9 липня просунулись на Схід на 300-350 км [18, с.512].

Це мало наслідком те, що величезні запаси зброї та боєприпасів потрапили в руки німців. В прикордонних військових округах напередодні війни було зосереджено 75% всіх радянських ресурсів артилерійських снарядів, 84% мін, 80% патронів для гвинтівок і пістолетів, 96% патронів ДШК та 87% ручних гармат, в прикордонній зоні було розміщено 30 млн. штук снарядів та мін [29, с.80]. До кінця 1941 року було безповоротно втрачено 17,9 тис. бойових літаків та 20,5 тис. танків і САУ [31, с.180, 189], понад 101 тис. гармат та 6,3 млн. одиниць стрілецької зброї [31, с.198; 17, с.194]. Тільки катастрофічним станом озброєнь можна пояснити документ під назвою «Инструкция по борьбе с танками противника», яка вийшла 5 липня 1941 року за підписом генерала Ватутіна, в якій червоноармійцям наказувалося «заготовлять грязь-глину, которой забрасывать смотровые щели танка». Кидатися «грязью и глиной» мали червоноармійці військового округу, який за два тижні до цього мав на озброєнні 3.319 польових гармат всіх калібрів та 582 зенітні гармати [32, с.523]. Але трагедія полягала ще й в тому, що, окрім величезної кількості втраченої зброї та боєприпасів, були втрачені й потужності з їх виробництва. В. Суворов [32, с.126] з посиланням на книгу Н. Вознесенського «Военная экономика СССР в период Великой Отечественной войны» за 1947 рік, наводить такі дані: в 1941 році німцями було захоплено 303 радянських порохових, патронних та снарядних заводи, які мали річну продуктивність випуску 101 млн. снарядних корпусів, 32 млн. корпусів артилерійських мін, 24 млн. корпусів авіабомб, 61 млн. снарядних гільз, 30 млн. ручних гранат,

93.600 тонн пороху та 3.600 тонн тротилу. Це все складало 85% потужностей Наркомату боєприпасів СРСР. На снарядних заводах були зосереджені мобілізаційні запаси найціннішої сировини: свинця, латуні, легованої сталі, і т.д. І це все потрапило в руки Німеччини і було використано для війни проти СРСР. До цього додамо, що було втрачено 80% потужностей з виробництва алюмінію, без якого є неможливим випуск літаків [34, с.444]. Була знищена військово-топографічна служба, без якої армія неспроможна воювати. Ось приклад: в результаті раптового нападу німців, у 1941 році на всю 186-у стрілецьку дивізію Червоної Армії припадала всього одна топографічна карта [35, с.249].

Нехватка зброї ставала катастрофічною. Вже восени 1941 року в деяких частинах 1 гвинтівка припадала на трьох червоноармійців [17, с.268], а в дивізіях народного ополчення, під час битви за Москву, 1 гвинтівка – на чотирьох ополченців [36]. Колишній начальник ГАУ Червоної Армії Н.Д. Яковлев згадував, що замість гвинтівок доводилось видавати червоноармійцям шаблі з надписом «Боже, царя храни!» [29, с.82]. Все це справляло негативний вплив на боєздатність Червоної Армії.

За даними армійських аналітиків США, після 6-ти місяців війни було розгромлено 229 дивізій Червоної Армії [25, с.204]. Теза радянської історичної науки про те, що приєднані в 1939 – 1940 рр. території покращили обороноздатність СРСР не підтверджується фактами, оскільки з 229 розгромлених дивізій – 118, або 51,5% були розгромлені саме на цих територіях [37, с.162]. Станом на жовтень 1941 року від кадрової Червоної Армії залишилось 8% початкової кількості [37, с.165]. За даними, які наводяться в монографії [38, с.620], до кінця 1941 року збереглося тільки 7% початкової кількості кадрової Червоної Армії. 3 73 генералів Червоної Армії, які потрапили в німецький полон в роки війни, 63 (або 80%) потрапили в полон в 1941 році [28, с.287].

Якщо перейти до абсолютних цифр, то в промові 11 грудня 1941 року А. Гітлер заявив, що до 1 грудня 1941 року в німецький полон потрапило 3.806.865 червоноармійців, а загальні втрати Червоної Армії німецькі генерали оцінювали у 8 – 10 млн. чоловік [39, с.198; 7, с. 361]. Б.Соколов втрати Червоної Армії станом на 1 грудня 1941 року оцінює у 3,9 млн. полонених,

1,775 млн. загиблих, близько 1,97 млн. евакуйованих поранених та близько 590 тис. евакуйованих хворих. Всього, таким чином, загальні втрати, по Б. Соколову, склали 8,235 млн. чоловік [7, с.361]. Меншу, і на наш погляд більш реальну цифру втрат Червоної Армії за 1941 рік наводить дослідник з Ізраїлю М.Шаулі: 0,5 млн. загиблих, 1,3 млн. поранених та 3,8 млн. червоноармійців, які потрапили в німецький полон [40, с.339]. Загалом - 5,6 млн. червоноармійців. Для порівняння, втрати вермахту і Люфтваффе на 1 грудня 1941 року склали 162.314 вбитих, 571.767 поранених та 33.334 тих, хто пропав безвісти [39, с.199]. Загалом 767.415 чоловік. Таким чином, співвідношення втрат збройних сил Німеччини та СРСР складало 1:4,3, якщо брати за основу дані М. Шаулі, та 1:10,7, якщо брати дані Б. Соколова. До кінця року втрати німців значним чином не змінилися. За даними генерала Гальдера, втрати збройних сил Німеччини упродовж 22.06 – 31.12 1941 року склали 173.722 вбитих та 35.883 тих, хто пропав безвісти [31, с.223]. Всього 209.605 чоловік.

Отже, в 1941 році чудово озброєна кадрова Червона Армія, яка мала бойовий досвід 1939 – 1940 рр., але яка і так за деякими параметрами поступалася вермахту (див. вище), через несподіваний напад зазнала величезних втрат і була розгромлена. Надалі залишки цієї армії поповнювалися за рахунок набагато слабше підготовлених, аніж кадровики, резервістів.

З'єднання Червоної Армії, сформовані головним чином з резервістів протягом війни несли більші втрати, аніж бойові частини вермахту з таких причин:

1. Основним видом бойових дій Червоної Армії, згідно з радянською військовою доктриною, вважався наступ. В роки Великої Вітчизняної війни 70% операцій Червоної Армії мали наступальний характер, і тільки 30% - оборонний характер [23, с.481]. А в наступальних операціях втрати наступаючої сторони перевищують втрати сторони, яка обороняється, приблизно у співвідношенні 3:1.

2. Це співвідношення для частин Червоної Армії, сформованих з резервістів, було ще більшим з таких причин:

а. Слаба військова підготовка. Основна маса резервістів до війни призивалася тільки на кілька тижнів на рік на військові збори, але дійсну військову службу не служила [39, с.77]. Що це означало в умовах бойових дій пояснимо на прикладі дивізії народного ополчення, які формувалися з тих же резервістів, і які потім увійшли до складу Червоної Армії. З джерела [41] дізнаємося, що з 8.731 бійця 1-ї дивізії народного ополчення – 5.246 **не стріляли ні разу**, а з 970 бійців та командирів 3-го стрілецького полку 3-ї дивізії народного ополчення, які приймали участь в контрольних стрільбах – 289 **не вико-**

нали вправи по стрільбі з бойової гвинтівки. І такі, з дозволу сказати, «бойові підрозділи» кидалися проти відмінно вишколених частин вермахту.

б. Бойові частини, як правило, поповнювалися не підготовленими маршовими підрозділами, а слабо навченим маршовим поповненням. Командири скаржилися, що «...необстрелянные и недостаточно обученные люди сразу вливаются в боевые порядки и начинают вести бой. Получалась большая диспропорция в боевых качествах между бойцами, закаленными в боях, и новичками, которые еще не были обстреляны. Первые в боевой обстановке дрались хорошо. Вторые же были менее устойчивы и часто вначале поддавались панике» [7, с.39]. Як наслідок, бойові частини, в яких було багато малонавчених новачків, не виконували бойових задач і зазнавали великих втрат.

в. Масовий характер радянського наступу. Американський дипломат А. Гарріман згадував, що американських військових завжди дивував радянський наступ, який носив масовий характер. За їх словами, росіяни йшли хвиля за хвилю. Німці їх буквально косили, але в результаті одна хвиля обов'язково проривалася [7, с.354]. Наприклад, в монографії [42, с.76]. повідомляється, що на початку 1942 року щодня на Східному фронті гинуло 22 тисячі червоноармійців. Щодня !!! Ця книга вийшла ще у радянські часи – можливо цю цифру цензор просто прогавив, але важко не погодитися з думкою Б. Соколова про те, що для Червоної Армії мали вагу тільки сталінські накази перемагати, не рахуючись з втратами [7, с.366]. З цією метою особовий склад Червоної Армії оброблявся в душі жертвості за допомогою міфів про 28 героїв-панфіловців, про Олександра Матросова та Миколу Гастелло і.т.д., які, як переконливо показано в [7, с.157 – 219] нічого спільного з дійсністю не мали.

3. Слаба підготовка резервістів призводила до великих втрат в людях та бойовій техніці навіть у тих операціях, де Червона Армія оборонялася. Як приклад, в боях на Курській дузі Червона Армія, обороняючись втратила 6 тис. одиниць бронетехніки, а вермахт, наступаючи, – тільки 1,5 тис. одиниць бронетехніки [43]. В зв'язку з цим необхідно згадати про танковий бій під Прохорівкою, який відбувся 12 липня 1943 року. За радянськими даними, в цій, найбільшій в історії Другої світової війни танковій битві, в якій брало участь з обох боків до 1.200 танків, німці втратили 400 танків та 10 тис. солдат і офіцерів [23, с.394]. Справжню цифру втрат у цій танковій битві на базі німецьких архівів встановив Б. Соколов [39, с.135 - 137]. Виявилось, що в танковому бою брали участь 850 танків і САУ 5-ї гвардійської танкової армії генерала Павла Ротмістрова та 273 німецьких танки та штурмових гармат (включаючи 15 «тигрів») 2-го танкового

корпусу СС обергрупенфюрера Пауля Хауссера [39, с.135 – 136]. В результаті бою німці безповоротно втратили 5 танків (!), та ще 38 танків і 12 штурмових гармат були пошкоджені [39, с.136]. Радянські втрати склали 334 безповоротно втрачених танки і САУ [39, с.136]. В результаті бою Прохорівка була захоплена німцями, які контролювали її аж до 17 липня, коли вона була залишена в рамках планового відходу німецьких військ до позицій, з яких починалася операція «Цитадель». За цей бій Сталін хотів віддати Ротмістрова під суд, але потім було вирішено (з пропагандистською метою) вважати поразку під Прохорівкою перемогою, що й врятувало невдачу-командарма. Після опублікування цих даних Союз ветеранів Росії подав на Б. Соколова в суд, але той суд виграв [44, с.616]. Здається, це був перший судовий процес на теренах колишнього СРСР, де в судовому порядку визначалася правильність підрахунку втрат в роки радянсько-німецької війни. Пізніші обчислення, результати яких наведені в [45, с.34], показали, що в результаті бою під Прохорівкою радянські втрати склали 341 танків та самохідних гармат, 10 тис. чоловік вбитими, пораненими та тих хто пропав безвісти. Німецькі втрати – 800 чоловік, в тому числі 149 вбитих, а також 40 підбитих та знищених бронемашин.

4. Бойова техніка в Червоній Армії виступала, перш за все не як засіб мінімізації людських втрат, а як самостійна цінність, заради збереження якої не гріх жертвувати і людським життям. З цього приводу, досить згадати, як маршал Жуков пояснював президенту США Д. Ейзенхауеру те, яким чином радянські війська долали мінні поля [7, с.366 – 367]. Спочатку пускали піхотинців, які ціною власного життя підірвали противітні міни, а потім в прохід, який таким чином утворювався, йшли сапери, які знімали протитанкові міни, щоб танки змогли пройти мінне поле без втрат.

5. Кидаючи проти вермахту дивізії резервістів, Сталін переводив війну-бліцкриг у війну на виснаження. Вже до 31 грудня 1941 року було сформовано або переформовано 821 еквівалент дивізій (483 стрілецькі дивізії, 73 танкові, 31 моторизована, 101 кавалерійська та ще 266 танкових, стрілецьких та лижних бригад) [46, с.39]. Згідно [7, с.329] до кінця 1941 року в лави збройних сил СРСР було мобілізовано приблизно 11 млн. чоловік. І тут треба згадати, що, за планом «Барбаросса», формування додаткових дивізій (або, як ще їх називають, дивізій другої лінії) не передбачалося, а сам план «Барбаросса» був планом одноактної кампанії [18, с.501]. Все було підкорене ідеї першого сильного удару, який, за розрахунками німецького командування, мав вирішити результат війни найпізніше на початок осені 1941 року [18, с.501]. Як відмічається в [46, с.39] весь шлях від кордону і на схід (до

Ростова, Москви і т.д.) дивізії вермахту пройшли практично в незмінному складі, причому ці підрозділи губили людей, техніку, а також елементарно стомлювались. Швидкі ж темпи формування нових дивізій та бригад Червоної Армії призвели до того, що темпи їх формування влітку та восени 1941 року перевищили темпи їх знищення в німецьких «котлах» [46, с.40]. Це все переводило радянсько-німецьку війну, у війну на виснаження, де перемагає та з сторін, яка має більші людські ресурси. У Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. цією стороною виявився Радянський Союз.

За даними російських військових істориків [10, с.245], всього упродовж 1941 – 1945 років у Червоній Армії служило 37млн. 476 тисяч 700 чоловік, в тому числі станом на 22 червня 1941 року в Червоній Армії та у Військово-морському флоті перебувало на обліку 4.826.907 військовослужбовців, а потім було призвано ще 29.574.900 чоловік. Багато дослідників вважають цю цифру заниженою. Наприклад, за даними М. Мельтюхова [15, с.37], станом на 22 червня 1941 року Червона Армія налічувала 5.774.211 чоловік, в тому числі 4.605.321 – в сухопутних військах, 475.676 – в авіації, 353.752 у військово – морському флоті, 167.582 – у прикордонних військах та 171.900 чоловік у військах НКВС. Б.Соколов додає [8, с.31], що незрозуміло яким чином була одержана цифра 34.476.700 мобілізованих, оскільки ніяких розрахунків чи посилань на документи не проводилось, а отже перевірити її достовірність неможливо. Натомість, за його розрахунками, кількість мобілізованих у збройні сили СРСР (в Червону Армію, у воєнізовані підрозділи інших наркоматів, безпосередньо у бойові частини і т.д.) складає 42,9 млн. чоловік [8, с.32]. В Німеччині було мобілізовано у збройні сили 15,9 млн. чоловік [7, с.329], в тому числі проти СРСР Німеччина із союзниками мобілізувала 14 млн. чоловік [7, с.352]. Порівнюючи цифри 42,9 млн. чоловік мобілізованих у СРСР, проти 14 млн. мобілізованих Німеччиною та її союзниками, приходимо до висновку, що в разі провалу бліцкригу ніяких шансів на вигравш війни проти СРСР у Німеччині не залишалось.

Водночас війна на виснаження збільшувала втрати СРСР, тим більше, що навіть у 1944 році вермахт за якістю підготовки бойового складу все ще перевищував Червону Армію. За обчисленнями американських істориків, у 1944 році співвідношення бойової ефективності німецьких та радянських солдатів складало 6:1 [47, с.243]. Це чудово розуміли радянські військові спеціалісти. Начальник відділу 4-го окремого управління бойової підготовки Червоної Армії комбриг Федоров вже у перший день війни підозрював: «...куда там сейчас до обучения...Теперь будут давить массовостью – людьми, да и стоит ли хорошо учить, если будут бро-

сать в бой дивизию за дивизией, пока не сломают немецкое наступление» [30].

Як впливає з наведеного вище, втрати Червоної Армії в роки війни перевищували втрати вермахту. Залишилось вяснити – наскільки.

1. Урланис Б.Ц. История военных потерь. – М.-СПб: Полигон – АСТ, 1998. – 558 с.
2. Всемирная история. Даты и события. – М.: Международные отношения, 1968.–320 с.
3. Книга рекордов Гинесса. – М.: Прогресс, 1991. – 315 с.
4. Эрлихман В. Потери народонаселения в XX веке: Справочник – М.: Русская панорама, 2004. – 215 с.
5. Всемирная история войн. – Минск: ООО «Харвест», 2005. – 315 с.
6. Потери во второй мировой войне // Аргументы и факты в Украине. – 2008. – 7 мая.
7. Соколов Б.В. Вторая мировая: факты и версии. – М: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2005 – 432 с.
8. Соколов Б.В. Кто воевал числом, а кто – умением. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2011. – 288с.
9. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в XX столітті. Статистичне дослідження. Наукова монографія. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ у справах преси та інформації, 2002. – 304 с.
10. Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 608 с.
11. Военно – исторический журнал. – 2000. – № 2. – С. 22.
12. Правда Виктора Суворова – 2. Восстанавливая историю Второй мировой. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2007. – 318 с.
13. Кульчицкий С.В. Демографічні втрати України в XX столітті // Дзеркало тижня. – 2004. – 2 жовтня – С. 21.
14. Правда Виктора Суворова – 3. Восстанавливая историю Второй мировой. – М.: ЯУЗА-ПРЕСС, 2007. – 320 с.
15. Мельтюхов М. Проблема соотношения сил сторон к 22 июня 1941 года // Великая Отечественная катастрофа – 3. – М.: «ЯУЗА» – «ЭКМО», 2008. – С. 5-60.
16. Бунич И. Операция «Гроза». Ошибка Сталина. – М.: Изд-во Яуза, 2008. – 688 с.
17. Солонин М. С. Фальшивая история Великой войны. – М.: «ЯУЗА» – «ЭКМО», 2008. – 320 с.
18. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1931–1941 (документы, факты, суждения). – М.: Вече, 2000. – 608 с.
19. Платонов О. Бич божий: величие и трагедия Сталина. – М.: Алгоритм, 2005 – 415 с.
20. Военно исторический журнал. – 1966. – №6. – С. 8.
21. Судоплатов П.А. Тайная жизнь генерала Судоплатова. – Книга 1. – М.: Современник: Олма-Пресс, 1998. – 510 с.
22. Суворов В. Самоубийство: зачем Гитлер напал на Советский Союз? – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2001. – 832 с.
23. Великая Отечественная война. 1941–1945: Энциклопедия. – М.: Советская Энциклопедия, 1985. – 832 с.
24. Суворов В. Ледокол. Кто начал Вторую мировую войну? – М.: Изд. Дом «Новое время», 1993. – 351с.
25. Правда Виктора Суворова. – М.: Яуза, 2007. – 352 с.
26. Александров. К. О Сталине, Власове и военных потерях // Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.pk25.ru/news/russia10_05_10_aleksandrov_o_staline_vlasove_i_voennyh.html.
27. Хмельницкий Дм. Выставка «Советский рай» // Сверхновая правда Виктора Суворова. – М.: Яуза – пресс, 2010. – 320 с.
28. Буровский А.М. Великая гражданская война 1939–1945. – М.: Яуза, Эксмо, 2009. – 496 с.
29. Закорецкий К. ВИП – методом о планах 41-го // Новая правда Виктора Суворова. – М: Яуза-пресс, 2009. – С. 55–149.
30. Спасибо Вл. Зачем врут? (20.05.2010) – <http://Viperson.php?ID=626440>
31. Соколов Б.В. Третий рейх. Мифы и действительность. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 480 с.
32. Солонин М. 25 июня. Глупость или агрессия? – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 640 с.
33. Суворов В. День «М». – М.: Изд-во АСТ, 2006. – 332 с.
34. Морозов А. Si vis расем para bellum // Великая Отечественная катастрофа – 3. – М.: «Яуза» – «ЭКМО», 2008. – С. 436–446.
35. Суворов В. Последняя республика. – Ч 1. – М.: АСТ, 1995. – 480 с.
36. Костиков В. С чего начинается Родина // Аргументы и факты в Украине. – 2004. – № 32. – С. 4.
37. Суворов В. и др. Альтернативная реальность 1941. Все могло быть иначе. – М.: Яуза, Эксмо, 2010. – 256 с.
38. Мунчаев Ш.М., Устинов В.М. Политическая история России. – М.: Изд. Группа НОРМА-ИНФРА, 2000. – 789 с.
39. Соколов Б. Красный колосс: почему победила Красная Армия? – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 352с.

40. Правда Виктора Суворова. Новые доказательства. – М.: Яуза-пресс, 2008. – 384 с.
41. Доценко Д. Пушечное мясо страшного лета // Независимое военное обозрение. – 2005. – 17 июня.
42. Войонмаа В. Дипломатическая почта. – М.: Прогресс, 1984. – 284 с.
43. Спасибо В. Состязание танковых заводов // Независимое военное обозрение. – 2003. – 4 июля.
44. Кара-Мурза С. Советская цивилизация. – Книга первая. – М.: Алгоритм, 2002. – 640 с.
45. Поликрапов М. Крушение цитадели // Новое время. – 2003. – № 27. – С. 32–34.
46. Исаев А.И. Антисуворов. Десять мифов Второй мировой. – М.: Яуза, Эксмо, 2006. – 413 с.
47. Грицак Я. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
48. Медведев Д. Переписывание итогов Отечественной войны – моральное преступление (17.11.2011) // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.vz.ru/news/2011/11/17/539419.html>

РЕЗЮМЕ

СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПОТЕРЬ ПРОТИБОРСТВУЮЩИХ СТОРОН И УКРАИНСКОГО НАРОДА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ. ЧАСТЬ 1

Лавер А. Г. (Ужгород)

В статье изучаются вопросы военных потерь Советского Союза, Германии и их союзников в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. Также рассматриваются потери гражданского населения СССР и украинского народа в этой войне.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, общие потери населения, военные потери

SUMMARY

STATISTICAL ANALYSIS OF THE HUMAN LOSSES OF HOSTILITY SIDES AND UKRAINIAN NATION IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WAR. PART 1

O. Laver (Uzhhorod)

The article deals with the military losses of the USSR, Germany and their allies in the Great Patriotic war. The losses of the peaceful people of the USSR and Ukrainian nation are under the consideration.

Keywords: Great Patriotic War, general losses of population, military losses.